

Απόστολος Λ. Πιερρής

ΦΙΓΑΛΕΙΑΚΑ

Τόπος και Ιστορία, Θεοί και Πολιτισμός

Η γεωγραφία σύρει τα όρια της Φιγαλειακής επικράτειας. Σε συνδυασμό προς τα ιστορικά γεγονότα, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και τις αρχαίες μαρτυρίες, η γεωγραφική διαμόρφωση της περιοχής οριοθετεί τη χώρα της Φιγαλείας κατά τους Αρχαϊκούς και Κλασσικούς χρόνους.

Το Λυκαϊόν όρος και η Μίνθη αποτελούν δυο συμπλέγματα ως μια οροσειρά εκτεινόμενη από Δ-ΒΔ προς Α-ΝΑ και από το Ιόνιο Πέλαγος μέχρι το υψίπεδο της Μεγαλόπολης. **Η οροσειρά αποτελεί και γραμμή διαχωρισμού των υδάτινων ροών προς τον Αλφειό στον Βορρά και τη Νέδα στο Νότο.**

Η οροσειρά κατά τις υψηλότερες κορυφές της διέρχεται από το μέσο περίπου της απόστασης Φιγάλειας-Αλίφειρας και αποτελεί τη φυσική γραμμή των ορίων των αντίστοιχων επικρατειών. Ρουνίτσα (1.212 μέτρα) – Βιγλοβούνι (1.251 μ.) – Κάστρο (1.344 μ.) – Πλαγιές (1.123 μ.) –

Κουκούβερος (1.224 μ.) και Μποζούρα (1.226 μ.) – Κουβέλα (1.166 μ.) – Διαφόρτι (1.420 μ.) – Προφήτης Ηλίας (1.382 μ.).

Στο ανατολικό μέρος της η οροσειρά οριοθετούσε τις επικράτειες Θεισάας στα Βόρεια του Λυκαίου και Φιγάλειας στα Νότια και Δυτικά.

Επειδή Φιγάλεια, Αλίφειρα και Θεισόα της Παρρασίας είναι αρχαιολογικά γνωστές τοποθεσίες, η γεωγραφία μας παρέχει μια σαφή οριοθέτηση των σχετικών επικρατειών τους.

Στα δυτικά γνωστή είναι η θέση του Λεπρέου. Τα σύνορά του προς την Αλίφειρα, αν δεν μεσολαβούσε άλλη Τριφυλιακή πόλη, πράγμα που θα ερευνήσουμε αλλού, λογικό είναι να ακολουθούσαν την κεντρική οροσειρά της Μίνθης στη δυτική-βορειοδυτική επέκταση της κορυφογραμμής που σημείωσα πριν. Από Ρουνίτσα (1.212 μ.) – Σκουλάρη (1.031 μ.) – Βουνούκα (1.221 μ.).

Προς τη δύση και τον νότο τα όρια της Φιγαλείας ήσαν κοινά με τα του Τριφυλιακού Πύργου και της Κυπαρισσίας:

Κυπαρισσία τέ ἐστιν ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τῇ Τριφυλιακῇ καὶ Πύργοι καὶ ὁ Ἀκίδων ποταμὸς καὶ Νέδα. νυνὶ μὲν οὖν τῇ Τριφυλίᾳ πρὸς τὴν Μεσσηνίαν ὄριον ἐστὶ τὸ τῆς Νέδας ῥεῦμα λάβρον ἐκ τοῦ Λυκαίου κατιὸν Ἀρκαδικοῦ ὄρους, ἐκ πηγῆς ἣν ἀναρρῆξαι τεκοῦσαν τὸν Δία μυθεύεται Ἔεαν νίπτρων χάριν. ῥεῖ δὲ παρὰ Φιγαλίαν, καθ' ὃ γειτνιῶσι Πυργῖται, Τριφυλίων ἔσχατοι, Κυπαρισσο<i>εὐ</i>σι πρῶτοις Μεσσηνίων. τὸ δὲ παλαιὸν ἄλλως διώριστο, ὡς καὶ τινες τῶν πέραν τῆς Νέδας ὑπὸ τῷ Νέστορι εἶναι, τὸν τε Κυπαρισσήεντα καὶ ἄλλα τινὰ ἐπέκεινα, καθάπερ καὶ τὴν θάλατταν τὴν Πυλίαν ὁ ποιητῆς ἐπεκτείνει μέχρι τῶν ἑπτὰ πόλεων, ὧν ὑπέσχετο Ἀγαμέμνων τῷ Ἀχιλλεῖ·

πᾶσαι δ' ἐγγὺς ἀλὸς νέαται Πύλου ἡμαθόεντος.

τοῦτο γὰρ ἴσον τῷ ἐγγὺς ἀλὸς τῆς Πυλίας.

Στράβων Η, 3, 22 p. 495 Μ.

Τα όρια Τριφυλίας (ή Ηλείας από τον 5ο π.Χ. αιώνα, όταν οι Ηλείοι συμπεριέλαβαν σταθερά την Πισάτιδα στη χώρα τους και θεμελίωσαν

την επέκταση της επιρροής τους προς νότο σε όλη την Τριφυλία και τη βόρεια Μεσσηνία) – Μεσσηνίας παλινδρομούσαν συν τω χρόνω αναλόγως προς τις ιστορικές διακυμάνσεις των επικρατειών. Και αυτό σημειώνει σε πολλά σημεία του έργου του ο Γεωγράφος. Στη Ρωμαϊκή εποχή, ο κάτω ρους της Νέδας ήταν όριο Μεσσηνίας.

[Για την Τριφυλιακή χώρα, την Μυκηναϊκή και Ομηρική Πυλία, και την Ηλειακή προβολή δείτε και την μελέτη μου “Τριφυλιακά”].

Κινούμενοι από βορρά προς νότο συναντούμε λοιπόν έσχατους Τριφυλιείς τους Πυργίτες, και ευθύς μετά τη Νέδα τους πρώτους των (μετέπειτα) Μεσσηνίων Κυπαρισσιείς. Συνεπώς ο Πύργος, ή καλύτερα οι Πύργοι, έκειτο νοτίως του Λεπρέου, πιθανόν στην περιοχή που αρχαιολογικά σηματοδοτείται από τον επιβλητικό ναό στο Πρασιδάκι. Τα σύνορα προς τη Φιγάλεια θα έκειντο εν τοιαύτη περιπτώσει στη συνέχεια μιας γραμμής που αρχίζει από τη Μίνθη στο ύψωμα Ρουνίτσα (1.212 μ.) και κατεβαίνει προς νότο σε υψηλή κορυφογραμμή Ρόσκιο (1.094 μ.) – Βασίλαινα (974 μ.) – Βελανιδιές (918 μ.) δυτικά των Πετραλώνων – και μετά κατά τη ροή του Παμίσου παραποτάμου της Νέδας, δυτικά των υψωμάτων Σάματα (682 μ.) – Καμίνια (679 μ.) – το υψίπεδο πάνω και ΒΔ από το χωριό Στόμιο (665 μ.) – Μεσοβούνι (507 μ.).

Η κωμόπολη Νέα Φιγάλεια ανήκει γεωγραφικά στην επικράτεια του Λεπρέου και όχι της αρχαίας Φιγάλειας.

Στην επικράτεια της Φιγάλειας ανήκε ο άνω ρους της Νέδας εκατέρωθεν των όχθων του, στη φυσική λεκάνη που δημιουργεί το Λύκαιο προς τα ανατολικά και το Τετράζι προς τα νότια.

Το ότι στην Είρα, το βουνό παρά το χωριό Κακαλέτρι, έλαβε χώρα η τελευταία και μακρά αντίσταση των Μεσσηνίων αμυνομένων τους Σπαρτιάτες κατά τον Β' Μεσσηνιακό πόλεμο (685-668 π.Χ. κατά τους υπολογισμούς του Πausανία), δεν σημαίνει ότι ο τόπος ήταν Μεσσηνιακός και εν πάση περιπτώσει δεν θα έμενε Μεσσηνιακός μετά το

τέλος του Πολέμου, την παντελή επικράτηση της Σπάρτης και τα γεγονότα που την ακολούθησαν. Οι Μεσσήνιοι καταδιωκόμενοι, κατέφυγαν στο Αρκαδικό βουνό της Είρας, εντός της Φιγαλειακής γης, όπου και διαδραματίστηκε η άπελπις προσπάθειά τους να γλυτώσουν την υποταγή στους Λακεδαιμόνιους.

Οι Αρκάδες φαίνεται να είχαν ήδη χωρισθεί σε αυτούς που υποστήριζαν τον αγώνα των Μεσσηνίων για να περισωθούν οι ίδιοι από την αναμενόμενη επόμενη κίνηση εξάπλωσης της Σπαρτιατικής κυριαρχίας και εκείνους που προέκριναν την συνεργασία με την αποφασιστικά ανερχόμενη ηγεμονική δύναμη. Στους πρώτους, και λόγω γειτονίας και συχνών επαφών καθώς η Φιγάλεια έκειτο επί της οδού από Ιθώμης εις Ολύμπια, ανήκαν οι Φιγαλείς, στους οποίους άκούμπησαν οι Μεσσήνιοι στην Είρα εξασφαλίζοντας τα νώτα τους. Αυτό προκάλεσε και την ακόλουθη συνέχεια.

Το 659 π.Χ. η Σπάρτη, ως μέρος της γενικής μέχρι τότε επεκτατικής πολιτικής της από Αργολίδας μέχρι δυτικής Αρκαδίας, αλλά και προς τιμωρία των Φιγαλέων που είχαν βοηθήσει τους αμυνομένους υπέρ εσχάτων Μεσσηνίους στην Είρα, την οποία και πιθανώς τους είχαν παραχωρήσει, επιτίθεται και καταλαμβάνει τη Φιγάλεια.

Λακεδαιμόνοι δὲ ἤνικα Ἀρκάσιν ἐπεχείρησαν καὶ εἰσέβαλον ἐς τὴν Φιγαλίαν στρατιᾶ, μάχη τε νικῶσι τοὺς ἐπιχωρίους καὶ ἐπολιόρκουν προσκαθεζόμενοι· κινδυνεύοντος δὲ ἀλῶναι τοῦ τείχους ἐκδιδράσκουσιν οἱ Φιγαλεῖς, ἢ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι σφᾶς ἀφιαῖσιν ἐξελθεῖν ὑποσπόνδους. Ἐγένετο δὲ ἡ τῆς Φιγαλίας ἄλωσις καὶ Φιγαλέων ἢ ἐξ αὐτῆς φυγὴ Μιλτιάδου μὲν Ἀθήνησιν ἄρχοντος, δευτέρῳ δὲ ἔτει τῆς τριακοστῆς Ὀλυμπιάδος, ἦν Χίονις Λάκων ἐνίκα τὸ τρίτον. Φιγαλέων δὲ τοῖς διαπεφευγόσιν ἔδοξεν ἀφικομένοις ἐς Δελφοὺς ἐρωτᾶν ὑπὲρ καθόδου τὸν θεόν· καὶ σφισιν ἡ Πυθία καθ' αὐτοὺς μὲν πειρωμένοις ἐς Φιγαλίαν

κατελθεῖν οὐχ ὄρᾱν ἔφη κάθοδον, εἰ δὲ λογάδας ἑκατὸν ἐξ Ὀρεσθασίου προσλάβοιεν, τοὺς μὲν ἀποθανεῖσθαι παρὰ τὴν μάχην, Φιγαλεῦσι δὲ ἔσεσθαι δι' αὐτῶν κάθοδον. Ὀρεσθάσιοι δὲ ὡς τὴν γενομένην Φιγαλεῦσιν ἐπύθοντο μαντείαν, ἄλλος ἔφθανεν ἄλλον σπουδῆ λογάδων τε τῶν ἑκατὸν αὐτὸς ἕκαστος γενέσθαι καὶ ἐξόδου τῆς ἐς Φιγαλίαν μετασχεῖν. παρελθόντες δὲ ἐπὶ τὴν Λακεδαιμονίων φρουρὰν ἄγουσιν πάντα ἐς τέλος τὸν χρησμόν· καὶ γὰρ αὐτοῖς λόγου μαχεσαμένοις ἀξίως ἐπεγένετο ἡ τελευτή, καὶ ἐξελάσαντες τοὺς Σπαρτιάτας παρέσχον Φιγαλεῦσιν ἀπολαβεῖν τὴν πατρίδα.

Παυσανίας VIII, 39, 3-5

Για την απελευθέρωση της πατρίδας τους οι Φιγαλιείς καταφεύγουν στον Δελφικό Απόλλωνα, κατ' εξοχήν Δωρικό θεό και ιδιαιτέρως της Σπάρτης άνακτα και ηγεμόνα. Η σχέση τους προς τον νέο θεό, εντυπωσιακή όταν μάλιστα θεωρηθεί στο χαρακτηριστικό πλαίσιο της χθόνιας και ουράνιας θρησκευτικότητας που οι λατρείες της Φιγάλειας αφενός και το Λύκαιο όρος αφετέρου emphaticά προσημαίνουν, θα είχε την έναρξή της στις πληθύουσες Δωρικές επαφές της Αρκαδικής πόλης προς τους Μεσσήνιους αλλά και προς τους ίδιους τους Λακεδαιμόνιους. Η οδός της Μεσσήνης προς Ολυμπία διήρχετο δια της Φιγαλείας, η δε των Σπαρτιατών περνούσε κοντά, ανατολικά του Λυκαίου. Δεν ήταν μάλιστα μεγάλη ή δύσκολη παρέκκλιση η υπέρβαση του Λυκαίου από τη Λυκόσουρα προς τη Φιγάλεια (όπως οδεύει ο Παυσανίας). Η Παρρασία έβριθε θρησκευτικών κέντρων μέγιστης σημασίας, αφού εκεί εξεφράζοντο με δύναμη και σαφήνεια το Πελασγικό και Αχαϊκό υπόστρωμα του Ελληνισμού.

Ούτως ή άλλως από της σωτηριώδους επικουρίας του Απόλλωνα στην ώρα της μέγιστης ανάγκης των οι Φιγαλιείς ενστερνίζονται σθεναρά τον νέο θεό κατά το βίωμα και τις μορφές του. Υποδεχόμενοι με ύψιστη αφοσίωση τον Δωρικό θεό, ανακτούν

την ανεξαρτησία τους. Με ένα ιερό δούναί και λαβείν, προσφέρονται στον Απόλλωνα ο οποίος τους ελευθερώνει από τους Σπαρτιάτες, τους κατ' εξοχήν Δωριείς του. Προσφέρουν και θυσία 100 διακεκριμένων Ορεσθασίων, λογάδων της νεαρής ακμής.

Το Ορεσθάσιο ή Ορέστειο σχετίζεται προς τον Ορέστη του Αγαμέμνονα (Παυσανίας VIII, 3, 2). Η παρουσία και μανία του Ορέστη συνεπεία της μητροκτονίας που διέπραξε καταγράφεται από σειρά τόπων νοτίως της Μεγαλόπολης στον δρόμο προς τη Μεσσήνη (Παυσανίας VIII, 34, 1-4). Η τρέλα και θεραπεία της σε αυτόν τον χώρο δεν σχετίζονται προς τον Δελφικό Απόλλωνα (όπως στην Ορέστεια του Αισχύλου) αλλά (σύμφωνα προς τον αρχέγονο θρησκευολογικό χαρακτήρα των τόπων) προς χθόνιες «θεραπείες» των εναγών.

Το Ορέστειον = Ορεσθάσιον με την Αχαϊκή (“Μυκηναϊκή”) διάστασή του προσφέρει εκατόμβη νεαρών πολεμιστών προς τον Δωρικό θεό εις σωτηρία των προσύλητων Φιγαλέων.

Κατ' εξοχήν ο Απόλλων είναι ο Μέγας Θεός στον οποίο προσφέρονται εκατόμβες. Εξ ου η ονομασία του μήνα Εκατομβαιώνα. Cf. Ετυμολογικό Μέγα s.v. Έκατομβαιών, Ήσυχιος s.v. Έκατόμβαιος, Anecdota Bekkeri I, 247, 1. Υπάρχει και μαρτυρία (ατέλεστης) ανθρώπινης εκατόμβης.

Οι 100 Ορέστειοι φονεύθηκαν μέχρι ενός στη μάχη ως εκατόμβη προδωρική προς τον Δωρικό Απόλλωνα. Οι Σπαρτιάτες αποχώρησαν. Χρησμός εκ Δελφών τους είχε επιπλέον απαγορεύσει την προσάρτηση της Αρκαδίας. Αρκέσθηκαν κατά τη Δελφική επιταγή στην ηγεμονική επιρροή τους κατά το μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου. (Ηρόδοτος I, 66, 2. Η διήγηση του ιστορικού για την Σπαρτιατική προβολή προς την Αρκαδία και τα γεγονότα που συνδέονται με αυτήν είναι διαφωτιστικότερη: Ηρόδοτος I, 65-70).

Ο Απόλλων όμως, εις αντίτιμο ιερό, επεβλήθη τελειωτικά και κυριαρχικά στις Βάσσεις.

Το όρος εκεί ήταν αφιερωμένο στη Μεγάλη Θεά υπό τη Μορφή της Αφροδίτης και στον νεαρό Πάρεδρο θεό, τον άνακτα Πάνα. Το ίδιο το όνομα του βουνού αποπνέει αφροδίσιο αέρα. Κωτίλιον από το κωτίλλω = τιτιβίζω, σαγηνεύω, παρασύρω, δελεάζω με γλυκά, μαλακά, παραπλανητικά λόγια, περιπαίζω, καταφέρνω, «ρίχνω». Οι ερωτικοί ψιθυρισμοί και οαρισμοί, τα γλυκόλογα της ηδονής και οι λογικές επιτεχνήσεις συνέδεαν Αφροδίτη και Ερμή (Πλούταρχος, *Γαμικά Παραγγέλματα*, sub initio, Πausanίας VIII, 31, 5).

Κωτίλιον ονομαζόταν το όρος, Κώτιλον δε ο τόπος στην κορυφή του, πάνω από το ιερό του Απόλλωνα: ἔστι δὲ ὑπὲρ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἐπικουρίου Κώτιλον μὲν ἐπὶ κλησὶν Ἀφροδίτη δὲ ἔστιν ἐν Κωτίλω· καὶ αὐτῇ ναός τε ἦν οὐκ ἔχων ἔτι ὄροφον καὶ ἄγαλμα ἐπεποίητο (Πausanίας VIII, 41, 10). Τα θεμέλια του ναού ευρέθησαν σε ομαλό επίπεδο τόπο παρά την κορυφή του βουνού. Η κατασκευή της οικοδομίας δεν ήταν μνημειακή όπως φαίνεται από την θεμελίωση. Πλινθόκτιστος ο ναός πιθανώτερον και ξυλοσκεπάστος. Η οροφή είχε καταρρεύσει επί Πausanία, και είχε μείνει χωρίς επισκευή. Η διεύθυνση του Ναού (15,43 X 6,47 μ.) είναι Β-Ν, με είσοδο όμως στον νότο. Έχει πρόναο και σηκό χωρίς περίσταση. Στο βάθος του σηκού υπήρχαν θέσεις για δυο αγάλματα, ίσως η Μεγάλη Θεά και ο πάρεδρος Νέος Άναξ. Τα ευρήματα (χάλκινα κάτοπτρα και πήλινα γυναικεία ειδώλια) συνάδουν προς τη λατρεία της Μεγάλης θεάς.

Το μικρό (9,25 X 5,74 μ.) κτίσμα λίγο βορειότερα του ναού, προσανατολισμένο Α-Δ με είσοδο στην ανατολή, δεν μοιάζει για ναῖσκος αλλά για βοηθητικό κτίσμα. Πάντως ο Πausanίας ομιλεί για έναν ναό και αυτόν ερειπωμένο.

Τη μαρτυρία του ως προς την αφιέρωση του ναού στην Αφροδίτη επιβεβαιώνει επιγραφή από την Τροιζήνα (στο Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών), IG I (Aeginae, Pityonesi, Cecryphaliae, Argolidis, ed. M. Fraenkel) 757 B 14: οί θνάκτ]αι τᾶς Ἀφροδίτας τᾶς ἐμ Βάσσαις δίδοντι τὸ χωρίον τὸ [π]οὶ τῶι ἰαρῶι κ.τ.λ.

Η χάλκινη απελευθερωτική επιγραφή που βρέθηκε στο Κωτίλιο αναφέρει και επικαλείται αντιθέτως τους εξής θεούς του τόπου (IG V, 2 ed. Hiller von Gaertringen):

τ'] Απόλλωνι τοῖ Βασί-
 τ]αι καὶ τοῖ Πανὶ
 τ]ῶι Σινόεντι
 κ]αὶ τ' Ἄρτεμι τᾶι Κοτι-
 λεοῖ καὶ τᾶι Φορθασία[ι

Παράξενη είναι η αδιάφορη χρήση του Ο και Ω: Απόλλωνι τοῖ Βασίται, τοῖ Πανὶ τῶι Σινόεντι. Το Η είναι Ε: ἀφεκε (= ἀφῆκε), το Ε είναι και ΕΙ: ἔναι (= εἶναι). Απροσεξίες σε παραλείψεις: χρ{έ}ματα, ἄλλ(λ)ος, ε{ί}τ', ἐν{α}ι.

Το πιθανότερο είναι ότι η emphatic παρουσία του Απόλλωνος συμπαρέσυρε τη γυναικεία ταυτότητα στο να ταυτισθεί εξαπολλωνιζόμενη προς την Ἄρτεμι. (Όπως π.χ. στην Ἐφεσο, Ἄρτεμις παραδοξολογικά και σχεδόν με αντίφραση, έγινε η πολύμαστος Μεγάλη θεά της παντοδύναμης γονιμότητας). Παρόμοια οι ὕστεροι Φιγαλιείς πίστευαν λανθασμένα ότι η Ευρυνόμη ήταν θεία επίκληση της Αρτέμιδος, πράγμα που ο Πausanias διαμφισβητεί επιχειρηματολογώντας (VIII, 41, 5-6). Η Ἄρτεμις της επιγραφής είναι λοιπόν μάλλον η Αφροδίτη, η δε Ορθωσία ή Ορθασία ή Ορθία ὄντως αναφέρεται στην πανίσχυρη θεά του αγρίου κόσμου και του αχαλίνωτου δυναμισμού, την Ἄρτεμη των φοβερών τελετών, όπως η διαμαστίγωση στη Σπάρτη. (Cf. Πίνδαρος, Ὀλυμπιονίκης III, 26-30; Σχόλια *ad.loc.*; Ησύχιος s.v. Ὀρθία Ἄρτεμις; Πausanias IV, 4,2; IV,

31, 3; III, 2, 6; III, 7, 4; Στράβων VIII, 362C; και τα σχετικά χωρία με την Άρτεμη Ορθία στις Λίμνες έξω από τη Σπάρτη, S. Wide, *Lakonische Kulte*, pp. 98-100).

Η χάλκινη επιγραφή από το Κωτίλιο δεν αποτελεί επιπλέον απαράβατα αξιοσέβαστο αναλυτικό τεκμήριο. Φαντάζει λαϊκή και εκφράζει το λαϊκό αίσθημα. «Όποιος πειράξει τους απελευθερούμενους δούλους να αποτίσει όλη την περιουσία του (;) είτε είναι ο Ιστίας είτε κάποιος άλλος». *ἰερά τὰ χρέματα εἶναι πάντα εἴτε [F?]ιστίας, εἴτ' ἄλλος τις*. Απλοϊκό και με παραλείψεις γραμμάτων και δεν βγαίνει σαφές νόημα ποια χρήματα απαλλοτριώνονται υπέρ του ιερού.

Η Ευρυνόμη, παντοδύναμη θεά με τη μιξόγυνη μορφή, θήλεια ανθρώπινη μέχρι γλουτών και κάτω ιχθύος. Σωστά παρατηρεί ο Πausανίας ότι αυτό δεν ταιριάζει με την Άρτεμη, λόγια όμως την συνδέει με κόρη του Ωκεανού. Σε σχετική μελέτη μου [*Απόλλων Επικούριος στις Βάσσεις: Θεός, Ναός, Τόπος. Μέρος Α': Πελασγικά Προλεγόμενα – Λύκαιον, Παρρασία, Βάσσαι*»] έχω επιχειρηματολογήσει υπέρ της ταύτισης της Ευρυνόμης, της Μεγαλοδύναμης (ευρέως ισχύουσας), με τη Μεγάλη θεά της Μέσης Ανατολής, ειδικά τη Σύρια θεά, ιχθυοιερά. Αγγείο Βοιωτικό την δείχνει.

Ο τόπος του ιερού της στη Φιγαλεία περιγράφεται επακριβώς από τον Πausανία:

Ποταμός δὲ ὁ καλούμενος Λύμαξ ἐκδίδωσι μὲν ἐς τὴν Νέδαν παρ' αὐτὴν ῥέων Φιγαλίαν, γενέσθαι δὲ τοῦνομά φασι τῷ ποταμῷ καθαρσίων τῶν Ρέας ἔνεκα. ὡς γὰρ δὴ τεκοῦσαν τὸν Δία ἐκάθηραν ἐπὶ ταῖς ὠδίσιν αἱ Νύμφαι, τὰ καθάρματα ἐς τοῦτον ἐμβάλλουσι τὸν ποταμόν· ὠνόμαζον δὲ ἄρα οἱ ἀρχαῖοι αὐτὰ λύματα. μαρτυρεῖ δὲ καὶ Ὅμηρος, ἀπολυμαίνεσθαί τε ἐπὶ [τῇ] λύσει τοῦ λοιμοῦ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐμβάλλειν τὰ λύματα εἰπῶν σφᾶς ἐς θάλασσαν ...

Σταδίοις δὲ ὅσον δώδεκα ἀνωτέρω Φιγαλίας θερμά τέ ἐστι λουτρά, καὶ τούτων οὐ πόρρω κάτεισιν ὁ Λύμαξ ἐς τὴν Νέδαν· ἣ δὲ συμβάλλουσι τὰ ρεύματα, ἔστι τῆς Εὐρυνόμης τὸ ἱερόν, ἅγιόν τε ἐκ παλαιοῦ καὶ ὑπὸ τραχύτητος τοῦ χωρίου δυσπρόσοδον· περὶ αὐτὸ καὶ κυπάρισσοι πεφύκασι πολλαὶ τε καὶ ἀλλήλαις συνεχεῖς. τὴν δὲ Εὐρυνόμην ὁ μὲν τῶν Φιγαλέων δῆμος ἐπὶ κλησὶν εἶναι πεπίστευκεν Ἀρτέμιδος ὅσοι δὲ αὐτῶν παρελήφασιν ὑπομνήματα ἀρχαῖα, θυγατέρα Ὠκεανοῦ φασὶν εἶναι τὴν Εὐρυνόμην, ἥς δὴ καὶ Ὅμηρος ἐν Ἰλιάδι ἐποίησατο μνήμην, ὡς ὁμοῦ Θέτιδι ὑποδέξαιτο Ἥφαιστον. ἡμέρα δὲ τῇ αὐτῇ κατὰ ἔτος ἕκαστον τὸ ἱερόν ἀνοιγνύουσι τῆς Εὐρυνόμης· τὸν δὲ ἄλλον χρόνον οὐ σφισιν ἀνοιγνύναι καθέστηκεν. τηνικαῦτα δὲ καὶ θυσίας δημοσίᾳ τε καὶ ἰδιῶται θύουσιν. ἀφικέσθαι μὲν δὴ μοι τῆς ἑορτῆς οὐκ ἐξεγένετο ἐς καιρόν, οὐδὲ τῆς Εὐρυνόμης τὸ ἄγαλμα εἶδον· τῶν Φιγαλέων δὲ ἤκουσα ὡς χρυσαῖ τε τὸ ξόανον συνδέουσιν ἀλύσεις καὶ εἰκῶν γυναικὸς τὰ ἄχρι τῶν γλουτῶν, τὰ ἀπὸ τούτου δὲ ἐστὶν ἰχθύς. θυγατρὶ μὲν δὴ Ὠκεανοῦ καὶ ἐν βυθῷ τῆς θαλάσσης ὁμοῦ Θέτιδι οἰκούση παρέχοιτο ἂν τι ἐς γνῶρισμα αὐτῆς ὁ ἰχθύς· Ἀρτέμιδι δὲ οὐκ ἔστιν ὅπως ἂν μετὰ γε τοῦ εἰκότος λόγου μετεῖη τοιούτου σχήματος.

Παυσανίας VIII, 41, 2; 4-6

Ο Λύμαξ (ὅπου ἡ Ρέα ἐκαθάρθη μετὰ τις ὠδίνες του τοκετού) ρέει «παρ' αὐτὴν τὴν Φιγαλίαν» καὶ ἐκβάλλει στὴ Νέδα, σὲ δυσπρόσιτο ὑπὸ τραχύτητος μέρος. 12 περίπου στάδια (= 2.16 km) ἀνωτέρω τῆς Φιγαλίας (δηλαδὴ πρὸς τὸ ὄρεινὸ ἐσωτερικὸ, πρὸς βορρᾶ τῆς πόλης) ὑπάρχουν θερμὰ λουτρά καὶ πλησίον τους κατεβαίνει ὁ Λύμαξ πρὸς τὴ Νέδα. Ὅχι ὅτι ἐκεῖ ἐκβάλλει ὁ παραπόταμος στὸν ποταμὸ. Ἀπὸ ἐκεῖ κοντὰ περνάει γιὰ νὰ πέσει στὴν Νέδα.

Λύμαξ λοιπὸν εἶναι τὸ ρεῖμα ποὺ παρατρέχει τὰ ἀνατολικά τείχη τῆς Φιγαλίας καὶ κατέρχεται στὰ «Ἄσπρα Νερά», ἀπὸ δε τὸν καταρράκτη ἐκβάλλει ἰδιότροπα στὴ Νέδα, παραβάλλον παράλληλα πρὸς αὐτὴν γιὰ ἰκανὸ διάστημα κατὰ τὸν ροὺ τῆς μέχρι νὰ ἐνώσει τὰ

νερά του με τα δικά της. Το μέρος είναι όντως τραχύτατο και δυσπρόσιτο, υπέρκεινται δε ακόμη και κυπάρισσοι διάσπαρτοι. Εντοπίζεται επομένως μετά βεβαιότητας το αγιώτατο ιερό της Ευρυνόμης.

Θεωρών προς ανατολάς (όπως κάνει όταν δεν ορίζει συγκεκριμένη αναφορά, όπως π.χ. τον ρου ποταμού) ο Πausανίας ορίζει αριστερά το Κωτίλιο, με το ιερό του Απόλλωνα στις Βάσσεσ, σε απόσταση 40 περίπου σταδίων (≈ 7.2 km) κατά τον αρχαίο δρόμο. Όσο μπορούμε να κρίνουμε ακολουθώντας τη φυσική πρόσβαση στον χώρο, η απόσταση είναι κατά προσέγγιση ορθή. Δεξιά ευρίσκεται το Ελάϊον όρος με το άντρο της Μελαίνης Δήμητρος σε απόσταση περί τα 30 στάδια ≈ 5.4 km. Το Ελάϊον άρα τοποθεείται στα υψώματα νοτίως της Φιγάλειας και αριστερά της Νέδας. Όντως δε, από της κορυφής του Κωτιλίου οι απόκρημνοι ορεινοί όγκοι νοτίως της Νέδας δεσπόζουν στην πλησίον γεωγραφία της περιοχής. Είναι καθαρά το «προβεβλημένον» όρος στη Φιγάλεια.

Περιέχεται δὲ ἡ Φιγαλία ὄρεσιν, ἐν ἀριστερᾷ μὲν ὑπὸ τοῦ καλουμένου Κωτιλίου, τὰ δὲ ἐς δεξιὰν ἕτερον προβεβλημένον ἐστὶν αὐτῆς ὄρος τὸ Ἐλάϊον. ἀπέχει δὲ τῆς πόλεως ἐς τεσσαράκοντα τὸ Κωτίλιον μάλιστα σταδίου. ἐν δὲ [τῶ] αὐτῷ χωρίον τέ ἐστι καλούμενον Βᾶσσαι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἐπικουρίου, λίθου καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ὄροφος. ...

Τὸ δὲ ἕτερον τῶν ὄρων τὸ Ἐλάϊον ἀπωτέρω μὲν Φιγαλίας ὅσον τε σταδίοις τριάκοντά ἐστι, Δήμητρος δὲ ἄντρον αὐτόθι ἱερὸν ἐπέκλησιν Μελαίνης.

Πausανίας VIII, 41, 7; 42, 1.

Ο Ριανός

[επικός ποιητής των Ελληνιστικών χρόνων, 3^{ος} αιώνας π.Χ.) στα Μεσσηνιακά του (όπου διηγείται την πολιορκία της Είρας στον Β' Μεσσηνιακό πόλεμο:

οὔρεος ἀργεννοῖο περὶ πτύχας ἐστρατόωντο

χείματά τε ποίας τε δύο καὶ εἴκοσι πάσας

Fr. 54 Powell]

αναφέρει τραχύ όρος Ελαιόν ως Μεσσηνιακό:

πάρ τε τρηχὺν Ἐλαιὸν ὑπὲρ δρυμόν τε Λύκοιο

(Fr. 55 Powell, cf. Παυσανίας IV, 1, 6)

Ο τραχύς Ελαιός του Ριανού πρέπει να είναι το προβεβλημένο Ελάϊον του Παυσανία. Μεσσηνιακός διότι στους υστερότερους χρόνους η Νέδα και περί τη Φιγαλεία ακόμη διαχώριζε Μεσσηνία από Ηλεία-Αρκαδία-Τριφυλία. Και ο δρυμός του Λύκοιου αντί του Λύκου του Πανδίοнос ίσως να αναφέρεται στο Λύκαιο όρος. Συνεπώς ορθά αναζητούμε το Ελάϊο στο νότιο μέρος της Φιγαλείας και της Νέδας.

Απομένει να βρούμε σπήλαιο καταπεπτωκός με μαρτυρία πηγής παρακείμενης και ίχνη δάσους δρυών. Γνωρίζουμε την προσεγγιστική απόσταση και την περιοχή.

Από το Πετραλώνι (855 μ.) ΝΔ της Φιγαλείας στο Βουνί (742 μ.) νότια και στον Προφήτη Ηλία (700 μ.) στη Ζήλεια (809 μ.) και στην Κοκορεβυθιά (958 μ.) και το Ξεροβούνι (1.195 μ.) στα ΝΑ και Α-ΝΑ, υψώνεται ένα ορεινό τείχος νότια της Νέδας, ακριβώς το προβεβλημένο όρος του Παυσανία. **Η απόσταση των 5.4 km ταιριάζει σε μια περιφέρεια που διέρχεται από τις κορυφές Κοκορεβυθιά και Κούτρες εκατέρωθεν του ρέματος Κρεβασίλη, μέχρι νοτιότερα του χωριού Κούβελας, μεταξύ αυτού και του Χαλκιά, όπου και η υψηλότερη κορυφή του Τετραζίου (1.104 μ.).** Αν λάβουμε υπόψη τη φυσική πρόσβαση προς τα επέκεινα της Νέδας βουνά από τη Φιγάλεια που πρέπει να αντιστοιχεί στη σημερινή την εκκινούσα από την αρχαία Κρήνη της πόλης και οδεύει προς τα ανατολικά, και επίσης αν αναλογισθούμε μια κάποια αντιστοιχία μεταξύ της κατεύθυνσης Φιγάλεια-Ναός Επικουρίου Απόλλωνος (που είναι ΒΑ-ΝΔ σε άξονα σχεδόν 45°) και της Φιγάλειας-Αντρού Μελαίνης Δήμητρος,

προσανατολιζόμαστε a priori προς την περιοχή στο τόξο από τις Κόντρες μέχρι την κορυφή του Τετραζίου για την πιθανή θέση του ιερού.

Εν πάση περιπτώσει προανέφερα τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί κάθε πραγματική ταυτοποίηση του σημείου. Λόγω της διαφοράς που προκύπτει αν η υπόσταση των 30 σταδίων υπολογισθεί κατά την οδό πρόσβασης ή κατ' ευθείαν, το αναζητούμενο σημείο έχει εύρος απόκλισης, το οποίο όμως μειώνεται αν αναλογισθούμε ότι οι αρχαίες διαδρομές, όπως τα παραδοσιακά μονοπάτια, ακολουθούν την ευθύτερη φυσική διάβαση κάθε απόστασης. Χρειάζεται πάντως επιστάμενη αυτοψία των τόπων με οδηγό ντόπιο γνώστη του χώρου.

Ούτως ή άλλως, η αντίληψη για θέσεις περί το Στόμιο είναι παντελώς ανυπόστατη – ούτε η κατεύθυνση ούτε η απόσταση ταιριάζει προς τα δεδομένα. Και επιπλέον το Κλασσικό δεν είναι Ρομαντικό.

Η επικράτεια της Φιγάλειας ήταν ευμεγέθης. Υπακούει στον κανόνα ότι ο ζωτικός χώρος των αρχαίων πόλεων περιλαμβάνει περιοχή οριζόμενη από κορυφογραμμές πέριξ και σχηματίζουσα οιονεί λεκανοειδή διαμόρφωση. Η έμφαση του γενικού αυτού σχήματος στην περίπτωση της Φιγάλειας, με τον τονισμό του εξάρματος που η ίδια η πόλη με την ακρόπολή της παρουσιάζει στο μέσον του κυκλοτερούς ορεινού περιγράμματος της άμεσης και ευρύτερης περιοχής της, ίσως ερμηνεύει την ονομασία της: είναι ως **μεσόμφαλος φιάλη**. [Περατικό αγγείο για σπονδές, πλατύ, κυκλοτερές και ρηχό, χωρίς λαβές, με ομφαλοειδές έξαρμα στην μέση και αντίστοιχο κενό από κάτω ώστε να πιάνεται και να κλίνεται προς σπονδή του περιεχομένου υγρού].

Η Φιγάλεια είναι βραχώδης, κραναή:

τὴν μὲν ἀνήγετ' ἄκοιτιν ἐπὶ κραναὴν Φιγάλειαν

(Ριανός, Fr. 51 Powell)

[Πρόκειται για τον Φιγαλέα Θάρυκα που παντρεύτηκε την κόρη του Αριστομένη Αγναγόρα σφυρηλατώντας δεσμούς μεταξύ Φιγαλέων και Μεσσηνίων τον 7ο αιώνα αντιστρόφως προς αυτούς που ο Αρκάς Αίπυτος έκανε με τον Κρεσφόντη κατά την Κάθοδο των Δωριέων, όπως θα αναφέρω παρακάτω].

Η πόλη είναι σε τραχύ και απότομο ύψωμα, απόκρημνος γύρωθεν, αλλά ομαλή στο επίπεδό της: έτσι είναι και έτσι την περιγράφει ο Πausανίας: *κεῖται δὲ ἡ Φιγαλία ἐπὶ μετεώρου μὲν καὶ ἀποτόμου τὰ πλεονα, καὶ ἐπὶ τῶν κρημνῶν ὠκοδομημένα ἐστὶ τείχη σφίσιν· ἀνελθόντι δὲ ὀμαλῆς ἐστὶν ὁ λόφος ἤδη καὶ ἐπίπεδος* (Πausανίας, VIII, 39, 5). Ακριβώς έτσι.

Η προσομοίωση της πόλης και του περί αυτήν χώρου με τυπική και χαρακτηριστική μεσόμφαλο φιάλη θα εξηγούσε και την εναλλακτική ονομασία της, Φιαλία ή Φιάλεια, όπως Φιγαλία και Φιγάλεια. Η μυθολογική διάσταση της μετωνομασίας παραδίδεται από τον Πausανία VIII, 3, 2; 39, 2; cf. 5, 7-8. Γεωγραφικά και γλωσσολογικά ίσως υπόκειται ρίζα Φι-Φαλ- (με βραχέα και τα δυο φωνήεντα) που έδωσε Φιγαλία και Φιαλία με τροπή ή εξαφάνιση του διγάμματος. Ίσως η λέξη «φιβάλεως» για το πρώιμο, άγουρο σύκο σχετίζεται με την ίδια ρίζα και άλλη τροπή του F εις β. «Φιαρός» (επίσης αμφότερα βραχέα τα ριζικά φωνήεντα) εξ άλλου σημαίνει λαμπερός, απαστράπτων, καθαρός και αστραφτερός. Ο Θεόκριτος (11.21) έχει «*φιαρωτέρα ὄμφακος ὠμᾶς*», στιλπνότερη από άγουρη σταφυλόρογα. Οπότε η χρήση αυτή παραπέμπει στο άωρο σύκο και την καταυγάζουσα, στιλπνή, επιφάνειά του. Γλωσσολογικά όλα αυτά υποδηλώνουν την παρουσία ενός αρχικού F στη ρίζα, (τρεπομένου εις B ή Γ ή σιωπούμενου) και εξηγούν την εναλλαγή Φιγάλεια-Φιάλεια.

Αλλά και η μυθολογική διάσταση του θέματος μας διαφωτίζει.

(1) Φιγάλεια από Φίγαλο υιό του Λυκάονος: το Αρκαδικό, Πελασγικό υπόστρωμα.

(2) Φιγάλεια από αυτόχθονα Φίγαλο: η τοπική ιδιαιτερότητα άσχετος προς έναν πολυσχιδή περίγυρο, Τριφυλίων, Καυκόνων, Αρκαδών, Μινύων, Μεσσηνίων. (V. τη μελέτη μου για τα Τριφυλιακά).

Και (3) Φιαλία από τον Φίαλο. Επί Κυψέλου βασιλεύοντος Αρκαδίας έγινε η Κάθοδος των Δωριέων. Ο Κύψελος πάντρεψε την κόρη του προς τον Κρεσφόντη στον οποίο έλαχε ο Μεσσηνιακός κλήρος, και έτσι (κατά τον Πausανία) οι Αρκαάδες διέφυγαν τον κίνδυνο κατάκτησής τους από τους Δωριείς. Περισσότερο έπαιξε ρόλο σε αυτή τη ρύθμιση ότι οι Δωριείς πήγαιναν για τα εύφορα πεδία της Πελοποννήσου και τα πλούσια κέντρα του Μυκηναϊκού Συστήματος. Πάντως είναι γεγονός ότι απέφυγαν όχι μόνον την Αρκαδία αλλά και την Ηλεία, την Τριφυλία και όλη πρακτικά τη Δυτική Πελοπόννησο, αρχίζοντας την κατάκτηση από τον Μεσσηνιακό κάμπο και παραλείποντας την προηγούμενη Πυλιακή επικράτεια. Η κόρη του Κυψέλου γέννησε από τον Κρεσφόντη τον Αίπυτο, ο οποίος κατέστη με τη συνδρομή Αργείων και Σπαρτιατών Δωριέων βασιλεύς της Μεσσήνης. Ενδοδωρικές διαφορές επέβαλλαν στη Μεσσηνία Αρκαδικό εκ μητρός γόνο. Γιος του Αιπύτου ήταν ο Βουκολίων, αυτού δε ο Φίαλος που βασίλευσε στην Φιγάλεια και έδωσε το παραλλαγμένο όνομα Φιαλία κατά τον μύθο.

Κυψέλου δὲ τοῦ Αἰπύτου βασιλεύοντος μετὰ Αἴπυτον, ὁ Δωριέων στόλος οὐ διὰ τοῦ Κορινθίων Ἰσθμοῦ, καθὰ ἐπὶ τρεῖς τὰς πρότερον γενεάς, ναυσὶ δὲ κατὰ τὸ ὀνομαζόμενον Ρῖον κάτεισιν ἐς Πελοπόννησον, πυνθανόμενός τε τὰ ἐς αὐτοὺς ὁ Κύψελος, ὃν τῶν Ἀριστομάχου παίδων οὐκ ἔχοντά πω γυναῖκα εὗρισκε, τούτῳ τὴν θυγατέρα ἐκδούς καὶ οἰκειωσάμενος τὸν Κρεσφόντην αὐτός τε καὶ οἱ Ἀρκαάδες ἐκτὸς ἐστήκεσαν δείματος. Ὀλαίας δὲ ἦν Κυψέλου παῖς, ὃς καὶ τῆς ἀδελφῆς τὸν παῖδα Αἴπυτον, σὺν δὲ αὐτῷ καὶ

οί ἐκ Λακεδαιμόνος καὶ Ἄργους Ἡρακλεΐδαι κατάγουσιν ἐς Μεσσήνην. Τοῦ δὲ ἦν Βουκολίων, τοῦ δὲ Φίαλος, ὃς τὸν Λυκάονος Φίγαλον οἰκιστὴν ὄντα ἀφελόμενος τὴν τιμὴν Φιαλίαν τὸ ὄνομα τῇ πόλει μετέθετο ἀφ' ἑαυτοῦ· οὐ μὴν καὶ ἐς ἅπαν γε ἐξενίκησεν.

Παυσανίας VIII, 5, 6-7

Την αντίστροφη αυτή Μεσσηνιακή επιδρομή στη Φιγαλεία αποδοκίμασε το θεῖον: κατεφλέχθη από το πυρ το αρχαίο ξόανο της Μελαίνης Δήμητρος.

Ἐπὶ δὲ Σίμου τοῦ Φιάλου βασιλεύοντος ἠφάνισθη Φιγαλεῦσιν ὑπὸ πυρὸς τῆς Μελαίνης Δήμητρος τὸ ἀρχαῖον ξόανον· ἐσήμαινε δὲ ἄρα οὐ μετὰ πολὺ ἔσσεσθαι καὶ αὐτῷ Σίμῳ τοῦ βίου τὴν τελευτήν.

Παυσανίας VIII, 5, 8

Η περιοχή της Φιγαλείας ήταν πλούσια σε γεωργία και κτηνοτροφία, εκείτο δε επί των σημαντικών οδών της Δυτικής Πελοποννήσου. Νωρίς καταγράφεται ὅλως ιδιαίτερη εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή, λογιζόμενη ἔξι γενεές μετά την Κάθοδο των Δωριέων, περί το 900 π.Χ. Μάλλον πρέπει να μεταχρονολογήσουμε το γεγονός στον 8ο αιώνα π.Χ., αλλά και πάλι προκύπτει ιδιαίτερη οικονομική σημασία της Φιγαλείας ακριβώς την περίοδο των Μεσσηνιακών Πολέμων και της εξάπλωσης της Σπαρτιατικής συνολικής ισχύος, στρατιωτικής και πολιτιστικής, από το 800 π.Χ.

Πόμπου δὲ ἐκδεξαμένου τοῦ Σίμου τὴν ἀρχὴν, Αἰγινῆται κατὰ ἐμπορίαν ἐσέπλεον ναυσὶν ἐς Κυλλήνην, ἐκεῖθεν δὲ ὑποζυγίοις τὰ φορτία ἀνήγον παρὰ τοὺς Ἀρκάδας. <...> ἀντὶ τούτου ἐτίμησεν ὁ Πόμπος μεγάλως, καὶ δὴ καὶ ὄνομα Αἰγινήτην τῷ παιδί ἔθετο ἐπὶ τῶν Αἰγινήτων τῇ φιλία.

Παυσανίας VIII, 5, 8

Την οικονομική ευρωστία της Φιγάλειας μαρτυρεί ο υπέροπλος πλούτος του Πυθέα, διατρανωμένος υπερφίαλα στο ταφικό του επίγραμμα:

οἶδα δέ τινας... καὶ μέγα φρονήσαντας οὐχ οὕτως ἐπὶ πλούτῳ ὡς ἐπὶ τῷ κεκτῆσθαι πολλὰ ἐκπώματα ἀργυρᾶ τε καὶ χρυσᾶ, ὧν εἷς ἐστὶ καὶ Πυθέας ὁ Ἀρκὰς ἐκ Φιαλίας, ὃς καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ᾤκησεν ὑποθέσθαι τοῖς οἰκείοις ἐπιγράψαι αὐτοῦ τῷ μνήματι τάδε· «**Πυθέα μνήμα τόδ' ἔστ', ἀγαθοῦ καὶ σώφρονος ἀνδρός, / ὃς κυλίκων ἔσχεν πλήθος ἀπειρέσιον / ἀργυρέων χρυσοῦ τε καὶ ἠλέκτροιο φαεινοῦ, / τῶν προτέρων πάντων πλείονα πασάμενος**». τοῦτο δ' ἱστορεῖ Ἀρμόδιος ὁ Λεπρεάτης ἐν τῷ Περὶ τῶν κατὰ Φιγαλίαν νομίμων.

Fr.Gr.Hist. 319F3 Jacoby = Αθήναιος, XI, 465 C - D.

Ο Αρμόδιος από το Λέπρεον (ίσως τον 3ο αι. π.Χ.) έγραψε βιβλίο «Περὶ τῶν κατὰ Φιγάλειαν [ἢ παρὰ Φιγαλεῦσιν] Νομίμων», για τις τοπικές συνήθειες των Φιγαλέων, πράγμα που και από μόνο του δείχνει τη σημασία και ιδιαιτερότητα της πόλης.

Η αρχική επαφή με τους Μεσσήνιους Δωριείς (Fr.Gr.Hist. 319F2 Jacoby) αντικαταστάθηκε από τη Σπαρτιατική καθαρή Δωρική επιρροή ιδίως μετά τα τέλη του Β' Μεσσηνιακού Πολέμου.

(α) τα ανδρικά συσσίτια,

(β) η λυρική ποίηση και οι μελικοί χοροί που προηγούνται και είποντο αυτών

(γ) η απλή και φυσική διαίτα κατ' αυτά (τυρός, μάζα, σπλάχνα, αλάτι, ζωμός, βραστό πρόβειο κρέας),

(δ) ο Απολλώνιος Παιάν που τραγουδιόταν στο τέλος αυτών των συμποσίων

και (ε) η συμπαρουσία γυμνών των νεαρών παιδων σε αυτά παρακαθημένων επί λίθων –

αποτελούν αψευδή διαπύρσια τεκμήρια Σπαρτιατικού Δωρισμού.

Αρμόδιος δὲ ὁ Λεπρεάτης ἐν τῷ Περὶ τῶν κατὰ Φιγάλειαν νομίμων «ὁ κατασταθείς» φησι «παρὰ Φιγαλεῦσι σίταρχος ἔφερε τῆς ἡμέρας οἴνου τρεῖς χόας καὶ ἀλφίτων μέδιμον καὶ τυροῦ πεντάμουν καὶ ἄλλα τὰ πρὸς τὴν ἄρτυσιν τῶν ἱερείων ἀρμόττοντα· ἡ δὲ πόλις παρείχεν ἑκατέρω τῶν χορῶν τρία πρόβατα καὶ μάγειρον ὕδριαφόρον τε καὶ τραπέζας καὶ βάρθρα πρὸς τὴν καθέδραν καὶ τὴν τοιαύτην ἅπασαν παρασκευὴν, πλὴν <τῆς> τῶν περὶ τὸν μάγειρον σκευῶν, <ἦν ἐχορήγει> ὁ χορηγός. {προσθέτω για το νόημα}. τὸ δὲ δεῖπνον ἦν τοιοῦτο· τυρός καὶ φυστὴ μᾶζα νόμου χάριν ἐπὶ χαλκῶν κανῶν τῶν παρὰ τισι καλουμένων μαζονόμων, ἀπὸ τῆς χρείας εἰληφόντων τὴν ἐπωνυμίαν· ὁμοῦ δὲ τῇ μᾶζῃ καὶ τῷ τυρῷ σπλάχνον καὶ ἄλες προσφαγεῖν. καθαγισάντων δὲ ταῦτα ἐν κεραμέα κοτταβίδι πιεῖν ἑκάστῳ μικρόν, καὶ ὁ προσφέρων ἀνεῖπεν 'εὐδειπνίας'[Dobree]. εἶτα δ' εἰς τὸ κοινὸν ζωμὸς καὶ περίκομμα, πρόσχηρα δὲ ἑκάστῳ δύο κρέα... οἱ δὲ παῖδες ἐν ταῖς ἐστιάσεσι μετὰ τῶν πατέρων ἐπὶ λίθων καθήμενοι γυμνοὶ συνδειπνοῦσιν.

Fr.Gr.Hist. 319 F1 Jacoby = Αθήναιος IV 148F – 149C

Τα συσίτια αυτά, παρόμοια προς τα καθημερινά Σπαρτιατικά φειδίτια ή φιλίτια και τα Κρητικά ανδρεία, και άνδρια, σχετίζονται προς τα Ανδρίνεια που αναφέρει μεταγενέστερη επιγραφή από την Φιγάλεια, IG V 2, 422. Τα Ανδρίνεια, μείζων εορτή της Φιγάλειας, αντιπαρατίθενται προς τα Διονύσια και τους κώμους των, ως Απολλώνεια και λυρικά και μελικά και χορικά και παιανικά.

[Πιθανώς η Ανδρίτσαίνα πήρε την ονομασία της από μνήμη αυτών των Ανδρινείων, όπως η Καρύταινα από την Γόρτυνα, Κόρτυνα με την προσθήκη του -αίνα, η (πόλη) της Γόρτυνος ή των Ανδρινείων, όπως Γιώργαίνα η (γυναίκα) του Γιώργη, Ανδρίναινα και Ανδρίτσαίνα, Καρύναινα και Καρύταινα].

Τα Φιγαλειακά ήθη και έθιμα συμμορφώθηκαν προς την υπερβατική παρουσία του Επικούριου Απόλλωνος στο μέγα ιερό των Βασσών: επικράτησε η Κουρολατρεία του πρωθήβη Ανακτα, του Μεγάλου Θεού. Αυτή η ίδια η βασική έννοια του Επικούριου έχει τη γλωσσολογική ρίζα και νοηματική βάση της στον Κούρο. Κούρος και Κουρήτες και Επίκουρος συναρτώνται στο ίδιο βίωμα και την ίδια έκφρασή του. Βοηθάει ο Νέος Θεός, ο Κουρίδιος Απόλλων των Αμυκλών, ο τρομερός νεαρός κυρίαρχης του Ομηρικού Ύμνου στον Απόλλωνα.